



## Mediniai personažai vaikų literatūroje

Kęstutis URBA  
Vilniaus universitetas

**Pagrindinės sąvokos:** vaikų literatūra, literatūrinė pasaka, veikėjas, didaktizmas.

Tradicinėje vaikų literatūros sampratoje ypatinga reikšmė skiriama siužeto dinamikai. Jaunieji (mažieji) skaitytojai esą nemėgsta aprašinėjimų, pasakojimo, labiau domisi veiksmu. Tačiau ne menkesnis vaidmuo tenka ir personažamas, veikėjų charakteriams. Pasak Kembridžo universiteto profesorės Marijos Nikolajevos, jaunieji skaitytojai „stipriau įsijaučia į literatūrinius charakterius, labiausiai todėl, kad suvokia juos kaip ‘realius’ (naiviojo skaitymo pavyzdys)“<sup>1</sup>. Ir nebūtinai tai turi būti realistine maniera sukurti veikėjai. „Gyvūnai, žaislai, raganaitės ir sugyventi negyvi daiktai vaikui visada yra kaukės, persirengėliai“<sup>2</sup>. Jie suvokiami kaip žmogiškosios būtybės. Šiame straipsnyje bus aptariamasi ir lyginamos sugyventos būtybės, kurios padarytos iš medžio. Suprantama, visos jos iš literatūrinės pasakos pasaulio. Tai Carlo Collodi *Pinokio nuotykių*, Aleksejaus Tolstojaus *Auksinio raketlio*, arba *Buratino nuotykių*, Mykolo Sluckio *Stebuklingosios rašalinės* ir Eduardo Mieželaičio *Miško pasakos* herojai.

Vienas iš pirmųjų su medžiu susijusių klasikinės vaikų literatūros herojų būtų Spragtukas iš Ernsto Theodoro Amadeuso Hoffmanno pasakos *Spragtukas ir pelių karalius* (1816). Tačiau iš tikrųjų herojumi jis tampa tik Marijos vaizduotėje (arba sapne) – viręs paslaptingu jaunuoliu, kaudamasis su Pelionės palikuonimis, bandydamas išgelbėti Pirlipatę etc. O tais atvejais jis nėra medinukas. Medinukų istoriją labiau pagrįsta pradėti nuo Pinokio – visuotinai žinomo veikėjo iš Carlo Collodi knygos *Pinokio nuotykių* (1883). Detaliai nekomentuodamas kūrinio priminsiu tik personažo kilmės aplinkybes ir su kūno medžiaga susijusias situacijas.

Collodi sukūrė be galo dinamišką, įvykių kupiną kūrinį (apysaką-pasaką), kurio ištakų ieškoma tautosakoje, antikinėje literatūroje, aptinkama *Barono Miunhauzeno* atšvaitų, bet iki šiol jis labiausiai siejamas su auklėjimo romano (orig. *bildungsroman*) tradicija. Šiam romano tipui būdinga vaizduoti „psichologinio, moralinio,

<sup>1</sup> Nikolajeva, Maria. *The Rhetoric of Character in Children's Literature*, Lanham, Maryland, and London: The Scarecrow Press, Inc., 7.

<sup>2</sup> Ibid., 125.

socialinio augimo procesą nuo vaikystės iki suaugusiojo žmogaus brandos<sup>3</sup>. Colodi knyga, žinoma, yra literatūrinė pasaka, „kurios svarbiausias veikėjas tapo simboliu, o jo istorija igijo mitiškumo“<sup>4</sup>. Šiuolaikinėje žanrų sistemoje *Pinokio nuotykius* vis dėlto pirmiausia reikėtų laikyti gana vienaplane, didaktinio tipo literatūrine pasaka, kurios didaktizmą perteikia ne tik herojaus virsmas iš blogo į gerą, bet ir kiti būdai: atgaila, savigrauža, tiesioginiai autoriaus bei veikėjų pamokymai, fantastinės šalys, kitų veikėjų teigiamo elgesio pavyzdžiai. Tačiau kūrinio pradžioje galima apčiuopti ir šiokią tokią metaforinį kodą. Meistras Antonijus Vyšnia, ėmėsis iš medžio pliauskos dirbantis stalo koja, išgirsta medžio gyvybę, kuri jį išgąsdina, kurios jis neišveikia, todėl pliauską atiduoda bičiuliui Džepetui. (Netrukus Džepetui priskiriamas Pinokio tėčio vaidmuo.) Autorius konkrečiai aprašo personažo radimosi procesą: vos tik Džepetas išskaptuoja akis, tos sujuda, vos išdrožia burną, toji ima kiknoti, pradėjęs drožti nosį, ji pati tįsta, išdrožus rankas, medinukas akimirksniu nuplėšia nuo galvos Džepeto peruką. „Tai nedoras vaikiščias. O aš taip stengiausi išdrožti dorą medinuką!“<sup>5</sup> – konstatuoja į kalėjimą vedamas Džepetas, taip deklaruojama didaktinė kūrinio problematika.

Atkreiptinas dėmesys, kad autorius visai detalai aprašo personažo portretą. Pinokis drožiamas, skaptuojamas iš vientiso medžio gabalo. Iš pradžių jis „buvo tarsi vieno kaulo ir judėti nepajėgė“ (p. 17). Džepetas išmoko jį vaikščioti. Išleisdamas į mokyklą, varguolis Džepetas „iš spalvoto popieriaus išlankstė apsiaustėlį, iš medžio žievės išskobė batukus, o iš duonos minkštimo nulipdė kepurėlę“ (p. 39). Tačiau Kęstučio Kasparavičiaus iliustracijose matome gana skrupulingai sukurtus popierinius drabužėlius ir akivaizdžiai medžiaginę kepuraitę su kutu. Dar svarbiau, kad Pinokio figūra nupiešta kaip iš atskirų detalių sumontuota lėlių teatro lėlė marionetė, tik jos figūroje nematyti siūlų, kurie reikalingi lėlei valdyti.

Nemanau, kad tai yra dailininko neapsižiūrėjimas. Tarp įvairių Colodi knygos kilmės aiškinimų yra ir sąsajų su italų lėlių teatru, atgaivinusiu dar ankstesnes *com-media del arte* tradicijas<sup>6</sup>. Šita versija mūsų dailininką, matyt, labiausiai paveikė. Beje, toks personažo sumontavimas išryškėja ir beveik nežinomo dailininko Marajaus iliustracijose, kurias galima pamatyti 1973 m. lietuviškame knygos leidime, – į tai atkreipė dėmesį dailininkė Irena Geniušienė<sup>7</sup>. Be to, X knygos skyriuje Pinokis patenka į lėlių teatrą ir ten priimamas kaip savas: „Pinoki, eikš pas mane, – šaukia Arlekinas, – atėik į savo broliukų medinukų glėbį!“ (p. 48). Kaip žinia, šis

<sup>3</sup> Elena Staniou and Tasoula Tsilmeni. „Pinochio’s road to adulthood from Carlo Colodi to Christos Boulotis“, *Bokkbird*, 2011, 3 (49), 48.

<sup>4</sup> *Ibid.*, 49.

<sup>5</sup> Carlo Collodi, *Pinokio nuotykių. Medinuko istorija*. Apysaka-pasaka. Iš italų k. vertė Audrius Musteikis; iliustravo Kęstutis Kasparavičius, Vilnius: Tyto alba, 2002, 19. (Toliau cituojant kūrinį tekste nurodomas tik puslapis.)

<sup>6</sup> Plačiau apie tai: Kęstutis Urba, *Parašyta vaikams*, Straipsnių rinkinys, Vilnius: Gimtasis žodis, 2009, 61.

<sup>7</sup> Irena Geniušienė, „Keli Pinokio ir jo kompanijos pavidalai“, *Rubinitis*, 1996, 2 (5), 24.

personažas pasaulio dailininkų buvo interpretuojamas gausiai ir įvairiai. Tai, kad kiekvieno menininko galvoje jis pamatomas vis kitaip, gali būti paaiškinta ir paties rašytojo kūrybiniu nenuoseklumu.

Collodi šį kūrinių rašė priešokiais, vis naujam žurnalo numeriui (1881–1883 metais), todėl ir personažo paveiksle galima pamatyti „klaidų“, nenuoseklumų. Mūsų atveju labiausiai rūpėtų, ar autorius, sukūręs savo personažą „iš medžio“, iki galo laikosi pasakos logikos, apie kurią yra kalbėjęs Rodaris: jeigu autoriaus sugalvotas pasakos veikėjas yra, tarkim, stiklinis žmogeliukas, tai tas žmogeliukas „turės veikti, judėti, užmegzti pažintis, išgyventi įvairius atsitikimus, sukelti įvykius priklausomai nuo medžiagos, iš kurios <...> jis yra padarytas“<sup>8</sup>. Kitaip sakant, autorius negali pamiršti, kad stiklas yra trapus, permatomas, gali būti spalvotas, jį galima plauti... Iš pradžių Collodi Pinokio kūno ypatybę labai akcentuoja: sušlapęs Pinokis „pavargusias kojas užkėlė tiesiai ant puodo su žerplėjančiomis žarijomis“ (p. 30), jo pėdos sudegė. Lėlių teatro direktorius Ugniarijys, kuriam pritrūko malkų kepsniui išsikepti, nori sudeginti Pinokį: „Regis, jis labai sauso medžio, esu tikras, kad jam pleškant kepsnys kaip reikiant apskrus“ (p. 50). Sužinojęs apie Žydraplaukės fėjos mirtį Pinokis „besigraudamas net ir plaukus ketino nusirauti, tačiau medinių plaukų net ir suimti nevaliojo“ (p. 119). Kadangi Pinokis iš lengvo medžio (nors jo ūgis, kaip minima tekste, – maždaug vienas metras), jis gali skristi įsitaisęs ant balandžio (tiesa, tas balandis – kalakuto dydžio...), jis laikosi ant vandens: „Pinokis, būdamas išdrožtas iš medžio, lengvai laikėsi ant vandens ir plaukė kaip žuvis“ (p. 123). Ši ypatybė padeda Pinokiui ant pečių išplukdyti tėvą Džepetą, kuris buvo pakliuęs į Ryklio pilvą. Medinės kojos ir alkūnės labai kietos, todėl peštynėse padeda Pinokiui apsiginti (p. 138). Vadinasi, veikėjo kūno medžiagą autorius panaudoja siužetui plėtoti. Bet štai Žydraplaukė fėja aiškina, kad „medinukai neauga. Kokie gimsta, tokie ir gyvena. Ir miršta tokio ūgio“ (p. 133), nors ne vieną sykį pavažduota, kaip meluojant ilgėja jo nosis. Vis labiau ryškėjant Pinokio pastangoms pasikeisti, rašytojas nebepaiso personažo prigimties logikos, išlaisvina fantaziją, imasi stebuklinės pasakos triukų: Pinokis Pramogų šalyje pavirsta asilu, įmestas į jūrą apgraužiamas žuvų ir vėl tampa medinuku, galų gale virsta tikru berniuku.

Carlo Collodi Pinokis – vienas iš pirmųjų pedomorfozmo principu sukurtas personažas, t. y. jis imituoja vaiko elgseną, mąstymą, jo virsmas, kaip sakytą, perteikia esmingiausią didaktinį krūvį, o mūsų atmintyje lieka kaip vienas iš energingiausių, gyvybingiausių vaikų literatūros personažų. Tai, ko gera, sietina su taja medžio gyvybe, kurią išgirsta meistras Vyšnia. Pasak italų filosofo Benedetto Croce's, „jau pats medis, iš kurio išskaptuotas Pinokis, turi žmogiškos prigimties“<sup>9</sup>.

Platesniajai lietuvių visuomenei, be abejo, geriau žinomas Pinokio giminaitis Buratinas. Rusų rašytojo Aleksejaus Tolstojaus knyga *Auksinis raktelis, arba Buratino nuotyčiai* pasirodė 53 metais vėliau už *Pinokio nuotykius*, 1936-aisiais.

<sup>8</sup> Džanis Rodaris, *Fantazijos gramatika*, Iš italų k. vertė Danutė Dapšauskaitė, Kaunas: Šviesa, 2001, 89.

<sup>9</sup> Cituota iš: Elena Staniou and Tasoula Tsilmeni. „Pinochio's road to adulthood from Carlo Colodi to Christos Boulotis“, *Bookbird*, 2011, 3 (49), 49.

Šių dviejų knygų santykis ypatingas. Pats autorius pratarmėje skelbia, kad jis prisimena vaikystėje skaitytą italų autoriaus pasaką ir dabar ją perseka. Tačiau tai tėra literatūrinė mistifikacija: įrodyta, kad Tolstojus negalėjo šios knygos skaityti vaikystėje – kai ji išėjo rusų kalba 1906 m., jam jau buvo 24-eri, o italų kalbos jis niekada nemokėjo. Iš tiesų tai jis redagavo ir smarkiai koregavo blogą šios pasakos vertimą, kuris išleistas emigracijoje, 1924 m. Prancūzijoje<sup>10</sup>.

Iš pradžių *Auksinis raktelis* yra neabejotinas *Pinokio nuotykių* sekimas: labai tiksliai sutampa situacijos, įvykiai. Tolstojaus knygoje veikia tie patys pagrindiniai veikėjai, tik kai kurių vardai kitokie: Pinokio vietą čia užima Buratinas, mat, anot autoriaus, „itališkai medinė lėlė – buratino“<sup>11</sup>. Tarp naujai įvestų personažų ypač svarbus Pjeras, kuris pasirodo teatre, kartu su Arlekinu improvizuodamas tipišką *comedia del'arte* sceną: „mane muš lazda, skaldys antausius ir duos sprandinių. Tai labai juokinga komedija“ (p. 18). (Rašytojas, be abejo, ironiškai vertina teatrinis štampus.) Žydraplaukė fėja tampa Žydraplauke mergaite Malvina, ir ji nebėra tokia paslaptinga ir mistiška kaip Collodi knygoje: Malvinos galva „porcelianinė, o liemuo – vatos prikimštas...“ (p. 36). Vadinasi, Tolstojus šią veikėją vaizduoja kaip lėlę, taip personažų sistemą daro vientisesnę.

Maždaug nuo vidurio knygos (anot kritikų, nuo susitikimo su Kalbančiuoju svirpliu) Tolstojus siužetą ima keisti. Atsisakyta daugybės iš esmės atsitiktinių Collodi knygos įvykių ir nuotykių, rusų autoriaus kūrinys tampa vos ne perpus trumpesnis. Tolstojaus *Auksinis raktelis* – neabejotinai geriau subalansuoto siužeto ir kompozicijos knyga. Kaip ir kodėl tai atsitinka? Rašytojas, įvesdamas auksinį raktelį kaip literatūrinę detalę, sukuria ryškią intrigą, aiškiai surikiuoja dvi kovojančias, to paties tikslo (surasti raktelį) siekiančias personažų grupes, veiksmas įgyja veržlumo, įgauna kryptį. Kitaip sakant, skaitytojas anksti pajunta, kad lėlių teatro direktoriui Karabasui Barabasui (Collodi knygoje – Ugniarijys) labai rūpi židiny, ugnis ir katiliukas, nupiešti drobėje. („Tavo tėvas – Karlas! – Karabasas Barabasas pašoko nuo kėdės, mostelėjo rankomis, jo barzda išsitaršė. – Vadinasi, senojo Karlo kambarėly yra slaptosios...“ p. 22.) Stebuklų lauke sodinsimus penkis auksinius pinigėlius Buratinas iš Karabaso Barabaso gauna ne šiaip sau, tuo ši scena irgi skiriasi nuo *Pinokio nuotykių*. O kai Buratinas iš nukaršusios vėžlės Tortilos gauna auksinį raktelį, pats stengiasi suvokti, kuo jis toks svarbus. Kūrinys baigiamas žaismingai: rakteliu atrakinę slaptas dureles teigiami herojai patenka į nuostabų lėlių teatrą, kurian perbėga visos Karabaso Barabaso lėlės ir kuriame tuoj bus „rodoma, kaip vargšas tėtė Karlas drožia iš pliauskos medinį žmogeliuką, nenumanydamas, kad jis jam atneš laimę“ (p. 82). Talentinga žiedinė kompozicija, anot Mirono Petrovskio, padeda išryškinti visai kitokias, naujas prasmes, lyginant su Collodi knyga. Iš simbolistų poezijos (o gal ir iš Carrollo *Alisos* – tokią hipotezę kelia Petrovskis)

<sup>10</sup> Plačiau apie tai: Miron Petrovskiy. *Knigi naševo dietstva*. Moskva: Kniga, 1986, 147–219.

<sup>11</sup> Aleksejus Tolstojus. *Auksinis raktelis, arba Buratino nuotykiai*, vertė Eugenijus Matuzevičius; iliustravo A. Knevskis, Vilnius: Vaga, 1976, 3. (Toliau cituojant kūrinį nurodomas tik puslapis.)

pasiskolintas auksinio raktelio įvaizdis gali būti interpretuojamas kaip laimingo gyvenimo galimybė. O tai, kad rakteliu atrakinamos durelės į erdvę, kuri yra čia pat, tėtės Karlo kambarėlyje po laiptais, implikuoja mintį, jog laimės nebūtina ieškoti kažkur toli – ji dažnai tūno čia pat.

Galimos ir kitokios finalo interpretacijos. Marija Nikolajeva, lygindama Collo-di ir Tolstojaus kūrinį (pastarąjį vadindama adaptacija), pastebi, kad svarbiausias Pinokio tikslas buvo individualus – tapti žmogumi. Buratinas pabaigoje atveria dureles į laimės šalį visam kolektyvui: „Buratino pasiekimas yra kolektyvinis darbas visos visuomenės labui“<sup>12</sup>. Dėl to Tolstojaus pasaką mokslininkė interpretuoja kaip socialinę utopiją, apie jos didaktiškumą nekalba.

Didaktiškumo traktuotė Tolstojaus knygoje iš tiesų pasikeitusi. Buratinas netampa žmogumi, jis lieka medinuku, lėle. Taip, kaip minėta, Tolstojus sukuria vienišesnę personažų sistemą. Esminga, kad jis atsisako stebukliškumo, pasakos žanrinę prigimtį apribodamas tradicine antropomorfizacija. Buratinas nevirsta nei asilu, nei tikru berniuku, kaip buvo Collodi kūrinyje. Tačiau veikėjas keičiasi. Iš pradžių Buratinas, kaip ir Pinokis, nepaklusnus, ižūlus. Knygos pabaigoje prisimenama Collodi taip akcentuota mokyklos, mokymosi idėja. Tačiau iš esmės iš didaktikos autorius tarsi šaiposi, ironizuoja. Žydraplaukė mergaitė Malvina atkakliai, bet nesėkmingai siekia išmokyti Buratiną rašyti, o ypač – plauti rankas ir valyti dantis... Taigi kitokia ir pagrindinio personažo koncepcija. Buratino drožimo procesas, aprangos detalės irgi šiek tiek kitokios, bet tai nekeičia esmės. Buratinas medinis, todėl, anot Kalbančio Svirplio, ir jo galva medinė, kvaila (žr. p. 11). Įmestas į kūdrą Buratinas, kaip ir Pinokis, neskęsta. Dar viena išorinė modifikacija – Buratinas ir kiti personažai yra mažos lėlės, jas visas tėtė Karlas susideda į užantį arba į švarko kišenę. Buratino nosis nesikeičia (nors ją drožiant tam tikrų problemų būta). Šios detalės irgi prisideda prie kūrinio meninio vientisumo. Protagonisto paveikslui esmingesnė yra vidinė modifikacija. Ją padeda išryškinti visai naujas Pjero paveikslas. Įvesdamas Pjero paveikslą Tolstojus, anot Petrovskio, išreiškė kritišką savo požiūrį į dekadentinę poeziją, kūrinyje esą ironizuojami netaalentingi Aleksandro Bloko epigonai. Tokia interpretacija reikšminga vertinant knygą visos Tolstojaus kūrybos kontekste. Žvelgdami į *Auksinį raktelį* kaip į kūrinį vaikams turėtume pastebėti svarbų, nors gana tradicinį metodą – personažų gretinimą: Pjeras, reprezentuojantis egzaltuotą jausmingumą („Malvina, aš jau seniai nieko nebevalgau, o kuriu eilėraščius“, p. 53), tampa priešprieša Buratinui, kuris vaizduojamas kaip itin vyriškas, sumanus ir nuovokus. Štai kulminacinėje scenoje, susidūręs su Karabaso Barabaso gauja, „Pjeras beviltiškai laužė rankas ir net bandė aukštiekninkas kristi ant smėlio takelio“ (p. 53), o Buratinas „nepasimetė, suorganizavo atsitraukimą“, paskui jis vyriškai vadovavo mūšiui su Karabaso Barabaso komanda. Iškalbinga dar viena scena: „Buratinas, vyriškai žingsniuojąs pirma šuns, Malvina, linguojanti ant ryšulių, ir užpakaly Pjeras, vietoj sveiko proto pilnas kvailių eilėraščių <...>“ (p. 54). Vadinasi, Tolstojus ne tik sukūrė labai darnią nuotykinę pasaką su laiminga

<sup>12</sup> Maria Nikolajeva. *From Mythic to Linear: Time in Children's Literature*. Lanham, Md & London: The Scarecrow Press, Inc. 2000, 62.

pabaiga, bet ir bandė peržengti tradicinės vaikiškos didaktikos ribas, personažams suteikdamas kitokių bruožų ir šiek tiek modifikuodamas sekamojo, imituojamojo kūrinio idėjas.

Mykolo Sluckio apysaka-pasaka *Stebuklingoji rašalinė* (1965) priklauso itin reikšmingai mūsų vaikų literatūros septintojo dešimtmečio literatūrinės pasakos bangai, kuriai būdingas vaizduojamojo pasaulio originalėjimas, sąsajos su modernia tikrove, vaiko pasaulio imitavimas. Knyga parašyta su užmoju, ji nemenkos apimties (206 p.), tačiau šių dienų skaitybos kontekste beveik užmiršta. Verta pasvarstyti – kodėl?

Autorius kuria gana įmantrią (vaikui turbūt per painią) vaizduojamojo pasaulio struktūrą. Pagrindiniai veikėjai Pagrandėlis ir Liepiniukas iššoka iš rašytojo Plunksnelės-Trintuko rašalinės. Netrukus paaiškėja, kad jie atvykę iš pasakų šalies arba iš kitų pasakų ir patenka į šiuolaikinio pasaulio realybę (vis pridėdamas epitetą „tarybinio“ pasaulio), kur patiria nuotykių. Vadinasi, rašalinė, kuri, beje, gali tai padidėti, tai sumažėti, atlieka tarpinės stebuklinės erdvės vaidmenį. Iš dalies ji metaforizuoja ir rašytojo įkvėpimo šaltinį. Negana to, tai, kas kūrinyje vyksta, yra tuo metu rašytojo kuriama, užrašoma – t. y. bandoma demonstruoti patį kūrybos procesą.

Sluckio knyga rodo maksimalias pastangas kurti šiuolaikinę, šiuolaikišką pasaką, jos personažais gali tapti bet kas: rašytojo kaimynė pramuštgalvė Raselė, jos senelis, pravardžiuojamas Tvarkyla, motoroleris, pelytė – psichologijos studentė, vardu Svajonė, spygliuotas krūmas ir netgi paties rašytojo barzda. Animizuojamas ir apelsinas, kuris lyg ir turėjo atlikti ne iki galo aiškaus simbolio (o gal alegorijos) vaidmenį. Žodžiu, personažų pasaulis gausus ir pastebimai eklektiškas.

Autorius persistengia kurdamas itin dinamišką siužetą. Iš minėtojo pasakų šalies pasaulio per rašalinę iššoka ir tipiški pagrindinių veikėjų priešai – Šuo Graužius ir degtukų gauja, kompanija. Pastarieji personažai nulemti veikėjo kūno pavidalo: jie gali sudeginti medinį Liepiniuką. Ir tai bene ryškiausias momentas, kai autorius išnaudoja savo pramanytų personažų prigimtį. Protagonistai susiranda ir naujų priešininkų – berniuką Rudį-Džimį. Visą laiką vyksta gaudynės ir persekiojimai – neretai savitiksliai. Vis dėlto keletas autonomiškų epizodų leidžia suprasti rašytojo siekius – didaktines intencijas. Akivaizdžiausi didaktiniai fragmentai būtų du: tai susitikimas su berniuku Ašaku, kuris apsistatęs lentelėmis ir užrašais apie praeities nuopelnus demonstruoja įžūlią tinginystę; ir, antra, vieną vienintelę uogą auginantis dygliuotas krūmas, kurio vaizdas perteikia veltėdystės idėją (beje, tiesiogiai ir suformuluotą). Iš dalies didaktinę idėją suponuoja ir pirmasis nuotykis su motoroleriu – esą reikia mokėti eismo taisykles.

Tikėtina, kad esmingiausias kūrinio intencijas išreišk pagrindiniai veikėjai, todėl būtina žvilgtelti į svarbiausią mums personažą Liepiniuką. Liepiniukas, iš liepos viršūnės padarytas veikėjas, neatskiriamas nuo kito veikėjo – iš ruginės tešlos pagaminto Pagrandėlio. Jiedu pabėgo iš savo šeiminių, Liepiniukui pabodo septynerius metus gulėti lopšyje, jam norėjosi pažinti platųjį pasaulį. Pirmiausia rašytojas išgirsta Liepiniuko laibą balsą, paskui pasirodo išstypęs žmogeliukas, ku-

ris „pakvipo tašytu medžiu iš staliaus dirbtuvės, padvelkė žydinčiomis liepomis ir žaliaisiais miškais“<sup>13</sup>. Liepiniuko piršteliai kieti „lyg nusmailinti pieštukai“ (p. 15). Sluckis taip pat remiasi veikėjų gretinimo principu ir kuria kontrastingus paveikslus, nors jie draugai. Pagrandėlis yra labai doras, o Liepiniukas nerūpestingas, linkęs pasigirti, pameluoti, pasipuikuoti, prisiimti kito nuopelnus ir pan. Suprantama, vykstant veiksmui vyksta ir persiuklėjimo procesas, Pagrandėlis tą draugo persiuklėjimą skatina. Abiejų veikėjų likimas toks pat – jie pasiaukoja Raselei, kuri iš gaisro išgelbėjo kitą labai dorą mergaitę, atsidūrė ligoninėje, tad ją buvo būtina pralinksinti. (Tiesa, pabaigoje rašytojas gauna iš pasakų šalies telegramą, kurią siunčia Liepiniukas ir Pagrandėlis, nors anksčiau buvo pasakyta, kad Raselė juos iš entuziastingos meilės sunaikino.)

Gana akivaizdu, kad Pagrandėlis atsirado iš liaudiškos pasakos apie pagranduką, kuris pabėgo nuo suolo iš po lininio rankšluosčio (apie duonos kepimo procesą šiek tiek papasakojama ir Sluckio knygoje). O iš kur atkeliavo Liepiniukas? Tiesioginio atsakymo nėra, bet prielaidas daryti galima iš vienos kitos scenos. Pirmą, Pagrandėlis su Liepiniuku vieno nedorėlio pakabinami ant stulpo. Antra, pabaigoje Plunksnelė-Trintukas sapnuoja: „Išvargęs ir nukamuotas sunkių minčių, Plunksnelė-Trintukas prisnūdo. Jis sapnavo, jog kirviu tašo rąstą, o skiedros laksto, kvykdamos čia storai, čia plonai, kaip Liepiniukas ir Pagrandėlis...“ (p. 197). Taigi galima manyti, kad Sluckis Liepiniuko paveikslą jeigu ne sąmoningai, tai pasąmoningai bus perėmęs iš Collodi arba Tolstojaus. Juk ir medinuko paveikslo koncepcija – neklaužados, nenuoramos, pagyrūno virsmas į dorą ir pasiaukojančią būtybę – yra tokia pat kaip ir aptartuose verstiniuose kūriniuose. Iki *Stebuklingosios rašalinės* pasirodymo Tolstojaus knyga lietuviškai buvo išleista keturis kartus. Collodi pasaka pirmą kartą Lietuvoje publikuota 1926 m., o 1965-aisiais išėjo naujas jos vertimas iš lenkų kalbos.

Iškilius Eduardo Mieželaičio kūrinys *Miško pasaka* (1981) atstovauja kitam ryškiam lietuvių vaikų literatūros raidos tarpsniui ir sietinas su Kazio Sajos *Už nevarsatomų durų* (1978), Vytauto Petkevičiaus *Molio Motiejus – žmonių karalius* (1978). Šios knygos, formaliai adresuotos vaikams, ko gera, labiau už suaugusiųjų literatūrą perteikė 8–9 dešimtmečio politinės sanklodos kritiką ir išreiškė nacionalinio ir politinio pasipriešinimo dvasią.

Mieželaičio knyga turininga, parašyta vaizdingai, pasakojimo kalboje dažni vidiniai rimai, daug aforistinės retorikos. Tačiau ji turi ir vieną sunkiai paaiškinamą ir, deja, nebeatitaisomą barjerą. Tai pirmasis, maždaug 25 puslapių skyrius, pagrįstas pasakotojo filosofavimais, perkrautas tarptautinių žodžių, aliuzijų, asociacijų etc. Retas jaunesniojo ir net paaugliško amžiaus skaitytojas tą barjerą šiandien įveikia, knyga, mano žiniomis, beveik neskaitoma, tačiau vaikų literatūros istorijai ji neabejotinai svarbi. Pasakojimas pateikiamas kaip seno sielininko papasakota legenda apie Amžinąjį ažuolą, apie Nebūtijos šalį, iš kurios buvo pagrobtas

<sup>13</sup> Mykolas Sluckis. *Stebuklingoji rašalinė*. Apysaka apie nepaprastus Pagrandėlio ir Liepiniuko žygius bei apmąstymus, iliustravo Ada Skliutauskaitė, Vilnius: Vaga, 1965, 14. (Toliau cituojant kūrinį nurodomas tik puslapis.)

Deimantinis varpas ir uždraustas džiaugsmas. Jau ir iš šių detalių galima suvokti alegorinę knygos prasmę. Tačiau sutelkime dėmesį į pagrindinį knygos veikėją, kuriam suteiktas Šakalinio Pagalinio vardas. Šis personažas skiriasi nuo anksčiau aptartų medinukų jau tuo, kad nėra išskaptuotas, nutašytas. Jis gimęs iš žmogaus (moters, atsiskyrėlės Ulijonos) ir gamtos dvasios, fantastinės būtybės – Miškinio (Miškinio vardas paminimas kartu su Medinės vardu) meilės akto. Ir tai lemia daug plastiškesnį ir poetiškesnį literatūrinį paveikslą. Vienintelį kartą pro ašaras išvydęs savo tėvą, herojus iš jo gauna užduotį – atlikti septynis darbus: tris žmogui, tris gamtai ir vieną įkalintai motinai. Šioje situacijoje pateikiamas tarsi siužetinis knygos planas.

Nors, kalbėdamas ir apie Miškinį, ir apie jo sūnų Šakalinį Pagalinį, autorius vis kartoja abstraktoką formulę „medis ne medis, žmogus ne žmogus“<sup>14</sup>, vis dėlto abiejų paveikslus ir detalizuoja. Štai apie Miškinį: „Ir staiga mato – keliu tiesiai į ją atžengia dailus kaip girios karalius briedis vyriškis. Turbūt, pagalvojo, medžioklis. Tik kažkodėl be šautuvo ir visas kažkodėl žalias. Kaip medis: žaliais gaurais apžėlęs veidas, žalios ir garbanos, krintančios ant jo tvirto liemens – kaip žalios šakos ant medžio kamieno; žalias, tarsi iš girios samanų pluošto išaustas aksominis jo švarkas, žalio samanų aksomo ir jo medžioklinės kelnės, žalios odinės aukštos raitelio pušnys, – visas žalias kaip medis žmogus“ (p. 35). O medinuko portretas (medinuku personažą aiškiai įvardija pats autorius) itin reljefiškas ir vis papildomas. Vos gimusio veikėjo portreto detalės tokios: „burnelė pilna pilnutėlė dantukų – kaip žirnio ankštis žirniukų. <...> Plaukų garbanėlės ant siaurų jo petukų vilnija kaip minkštos ir žalios samanėlės. Nosytė ilga ir stambi – kaip gero baravyko kotas“ (p. 37). Toliau vis labiau detalizuojama „mediškoji“ herojaus prigimtis: „Žiūri motina į miegantį savo vaikutį – negali atsistebėti, negali atsigrožėti: veidukas baltas baltas – kaip beržo tošis, plaukučiai žalsvai geltoni – tarsi liaunūs beržo lapeliai, lūputės raudonos raudonos – lyg žemuogių kekė, kūnelis baltas baltas – kaip jauno berželio kamienas. Tik rankutės plonos plonos – kaip du pagaliukai, o visi penki piršteliai – kaip medelio metūgės šakelės. <...> Ką čia pagimdžiau, nebe juokais susirūpino moteriškė: žmogų ne žmogų, medį ne medį – tikras medinukas“ (p. 38). Skirtingai nuo Carlo Collodi, kuriam herojaus medžiaga tebuvo „pliauskigalis“, „paprasta krosniamalkė“, Mieželaitis, detalizuodamas paveikslą „žaliuoju balsu“ (t. y. Medinuko tėvo lūpomis) vardija ir medžių rūšis: „Tavo kūnas, atsimink, nutašytas iš tikro beržo, tavo galva nutekinta iš tikros liepos, abi tavo rankos nudrožtos iš tikro skroblo, abi tavo kojos iš tikro uosio. Tavo gyslomis, atmint, teka ne raudonas žmogaus kraujas, o žalias medžio kraujas. O tavo širdis išskobta iš tikro ažuolo ir primena medinį ašotelį, sklidiną gėrio – saldžiausio pasaulyje medaus“ (p. 66). Ar tekste vardijamos medienos rūšys turi kokią nors gilesnę reikšmę, galėtų paaiškinti miško specialistai.

Įdomu, kad panašiai kaip ir aptartuose klasikiniuose užsienio literatūros kūriniuose, Šakalinio Pagalinio portrete autorius pabrėžia (ryškina) nosį – ilgą, „meist-

<sup>14</sup> Eduardas Mieželaitis. *Miško pasaka*, iliustravo Stasys Eidrigėvičius, Vilnius: Vaga, 1981, 35. (Toliau cituojant nurodomas tik puslapis.)



riškai nudrožtą pleišta – vienintelę puošmeną, kuria jis net didžiavosi. Tikra kaimo Jurgio nosis! Pats buvo neūžauga, bet nosį turėjo kaip kočelą. <...> Kitų nosys jam atrodė tai per daug nutašytos, tai per daug nutekintos. O jo buvo ir netašyta, ir nenudailinta. Ir styrojo atsikišus toli į priekį. <...> visa kita – ir akutės, ir ausytės, ir rankutės, ir pagaliau kojytės buvo gležnos kaip girios augalėlio lepūnėlio. Gal net gležnesnės – kaip medinės lėlės“ (p. 99). Tačiau nosies įvaizdis Mieželaičio kūrinyje nėra „didaktinė priemonė“ – kaip Collodi knygoje, jo paskirtis kitokia: Mieželaičio herojaus nosis teikė „karališko orumo ir svarbiausia – leido jau iš tolo užuosti priešą“ (p. 99).

Pastebėtina, kad herojus apdovanojamas stebukliniais daiktais, kurie visi yra iš medžio: medinis smuikas, medinis arkliukas ir lazdelė – ažuolo šakelė. Tradiciškai tie daiktai padeda įveikti priešininkus ir įvykdyti užduotis. Taigi medžio semantinis laukas išplečiamas.

Kurdamas veikėjo paveikslą rašytojas nuolat apibūdina jį vis kitokiais epitetais, taip gilindamas jo mįslingumą ar net mitiškumą. Medinukas pavadinamas įvairiai: „gudrus ir sumanus miškų raganiukas“ (p. 110), „medinis nykštukas“ (119), „nykštukų giminės Liūdnojo vaizdo riteris“ (p. 114), „mažasis milžinas“ (p. 144). Šie apibūdinimai plėtoja vidinį Šakalinio Pagalinio paveikslą, kuriame susilydo tradiciniai pedomorfistiniai bruožai ir kai kurie liaudies pasakų herojaus požymiai. Medinukas smaližius, truputį nenuorama, šiek tiek neklaužada; vos gimęs, jis, kaip ir Pinokis ar Buratinas, ketina pabėgti. Prie vaikiškųjų požymių minėtina nepaprasta meilė motinai – visa pasaka baigiasi motinos išlaisvinimu. Vienas iš svarbiausių vidinių bruožų – optimizmas, kurį rašytojas perteikia raiškiu ir nuolat kartojamu „šypsenos riestainio“ įvaizdžiu. Tai buvo vienintelė neturtingos motinos dovana. O tėvo dovana – ažuolinė (auksinė) širdis. Kaip ir kai kuriems liaudies pasakų veikėjams Šakalinui būdinga nepaprasta, antgamtinė fizinė jėga, kurią jis panaudoja gindamas skriaudžiamuosius ir išnaudojamuosius, įveikdamas piktadarius.

Šakalinis Pagalinis, be abejo, yra lemtingas „kontaktinis asmuo“ tarp sudėtingo kūrinio pasaulio ir skaitytojo vaiko. Rašytojas sukūrė plastišką, ryškų paveikslą, parodė jo raidą: pabaigoje jam ima kaltis švelnūs ūseliai ir tanki barzda. (Truputį anksčiau paminėta, kad jam penkiolika metų...). Šakalinį pagalinį galima vadinti ne tik personažu, bet ir herojumi, ir jis tikrai galėtų dalyvauti nacionalinio lietuvių vaikų literatūros herojaus rinkimuose.

Visų keturių knygų personažai – daiktiškos kilmės, jie sugyventi ir supasakinti. Visose knygose gana ryški Collodi *Pinokio nuotykiuose* sukurto paveikslo tradicija: gyvybingas, nepaklusnus personažas, patirdamas nuotykių, įgyja išminties, tobulėja, keičiasi. Neabejotina, kad ir Pinokis, ir Buratinas, ir Liepiniukas, ir Šakalinis Pagalinis yra literatūrinė vaiko kaukė. Dėsninga, kad visoms šioms apysakoms pasakoms būdingi dinamiški siužetai, ryškus nuotykių pradai. Kai kurias situacijas, įvykius lemia personažų medinis „kūnas“. Veikėjų gyvybingumą, interpretuojant kūrinius, galima sieti su medyje išlaptinta gyvybe. Collodi, Tolstojaus ir Sluckio knygos artimiausios didaktinės literatūrinės pasakos tipai. Mieželaičio knyga priklauso kitokiam vaikų literatūros raidos tarpsniui, tad jos herojus, nors

ir išsaugo kai kuriuos savo pirmtakų bruožus, yra meniškai sudėtingesnis, plastiškesnis, metaforiškesnis, iš dalies jis panaudojamas pasipriešinimo idėjai išreikšti. Šakalinio Pagalnio paveiksle šmėkšteli ir liaudies pasakų herojaus bruožų.

### Literatūra

#### Grožiniai kūriniai

- Collodi 2002 – Carlo Collodi, *Pinokio nuotyčiai. Medinuko istorija*, Apysaka-pasaka, iš italų k. vertė Audrius Musteikis; iliustravo Kęstutis Kasparavičius, Vilnius: Tyto alba.
- Mieželaitis 1981 – Eduardas Mieželaitis, *Miško pasaka*, Iliustravo Stasys Eidrigevičius, Vilnius: Vaga.
- Sluckis 1965 – Mykolas Sluckis, *Stebuklingoji rašalinė*, Apysaka apie nepaprastus Pa-grandėlio ir Liepiniuko žygius bei apmąstymus, Iliustravo Ada Skliutauskaitė, Vilnius: Vaga.
- Tolstojus 1976 – Aleksejus Tolstojus, *Auksinis raktelis, arba Buratino nuotyčiai*, vertė Eugenijus Matuzevičius; iliustravo A. Kneviskis, Vilnius: Vaga.

#### Literatūrologiniai šaltiniai

- Geniušienė 1996 – Irena Geniušienė, „Keli Pinokio ir jo kompanijos pavidalai“, *Rubinaitis*, 2 (5), 22–25.
- Nikolajeva 2000 – Maria Nikolajeva, *From Mythic to Linear: Time in Children's Literature*, Lanham, Md & London: The Scarecrow Press, Inc.
- Nikolajeva 2002 – Maria Nikolajeva, *The Rhetoric of Character in Children's Literature*, Lanham, Maryland, and London: The Scarecrow Press, Inc.
- Rodaris 2001 – Džanis Rodaris, *Fantazijos gramatika*, iš italų k. vertė Danutė Dapšauskaitė, Kaunas: Šviesa.
- Staniou, Tsilmeni 2011 – Elena Staniou, Tasoula Tsilmeni, „Pinocchio's road to adulthood from Carlo Colodi to Christos Boulotis“, *Bookbird*, 3 (49), 47–54.
- Petrovskiy 1986 – Miron Petrovskiy, *Knigi naševo dietstva*, Moskva: Kniga, 147–219.

### Kęstutis Urba

#### Mediniai personažai vaikų literatūroje

##### S a n t r a u k a

**Pagrindinės sąvokos:** vaikų literatūra, literatūrinė pasaka, veikėjas, didaktizmas.

Straipsnyje analizuojami keturių literatūrinių pasakų – Collodi *Pinokio nuotyčiai*, Tolstojaus *Auksinis raktelis, arba Buratino nuotyčiai*, Sluckio *Stebuklingoji rašalinė* ir Mieželaičio *Miško pasaka* – pagrindinių veikėjų paveikslai, kuriems bendra jų kūno medžiaga: visi jie yra mediniai. Tokia veikėjų prigimtis panaudota kuriant kai kurias situacijas, įvykius. Tačiau stebina ir jų „žmogiškojo turinio“ bendrumas. Straipsnyje pateikiamos išvalgos, kad visuose kūrinuose galima atsekti Collodi knygos poveikį, tradiciją. Herojai imituoja

vaiko pasaulejautą ir elgseną, apysakos-pasakos kelia didaktines idėjas, kurias labiausiai išreiškia protagonisto persiauklėjimo procesas; kūrinų siužetams būdingas nuotykinis pradai. Kita vertus, Tolstojaus kūrinys pastebėtinas jau kitoks, ironiškas didaktizmo traktavimas. Mieželaičio personažas sudėtingiausias, paslaptiniausias, metaforiškiausias. Tai nulemia visai kitokia jo kilmė: Šakalinis Pagalinis ne išskaptuotas ir medžio gabalo, o gimęs iš moters ir gamtinės, mitinės būtybės meilės akto. Be abejo, svarbiausia tai, kad Mieželaičio kūrinys priklauso naujam lietuvių vaikų literatūros tarpsniui: devintajame XX a. dešimtmetyje vaikų literatūra, pasitelkusi vadinamąją ezopo kalbą, ėmė reikšti maištingas idėjas, kurias iš dalies perteikia ir šios pasakos herojus.

## **Kęstutis Urba**

### **Wooden Characters in Children's Literature**

#### *S u m m a r y*

**Keywords:** *children's literature, literary fairy tale, character, didacticism.*

The paper analyses four characters of literary fairy tales: The Adventures of Pinocchio by Carlo Collodi, The Golden Key or The Adventures of Buratino by Alexei Tolstoy, The Magic Inkpot by Mykolas Sluckis and A Tale of the Forest by Eduardas Mieželaitis. Their common feature, at first sight, is only a wooden body; however, some similar inner characteristics should be noticed. All those characters represent the child's behaviour and mentality. The most influential work is The Adventures of Pinocchio; the didactic nature of the work can be traced in other works, although didacticism is softened and modified. The adventurous plot of the works is also their common characteristic. A Tale of the Forest by Mieželaitis represents the new stage of development of the Lithuanian Children's Literature. Children's Literature in the 1980s, by using the so called Aesop's language, dared to raise more complicated, even politically dangerous ideas. The protagonist of the work partly represents resistance and revolt. The "birth" of the character is also different: he was not simply carved of a piece of wood; he is an offspring of a lonely woman and a mythic creature, who mainly represents Nature. That is why the character is more metaphorical, more sophisticated, compared with Pinocchio and Buratino.

K ę s t u t i s U R B A  
Lietuvių literatūros katedra  
Vilniaus universitetas  
Universiteto g. 3  
LT-01513 Vilnius  
[kestutis.urba@ff.vu.lt]